

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Column: Van King Kong tot vreedzame planteneter: De geschiedenis van de gorilla in cultuur en wetenschap

Auteur: Wessel Broekhuis en Adam Zeeman

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang [44.4], [12-17].

© 202 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518 | e-ISSN: 3051-2506

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

Skript Historisch Tijdschrift • Kloveniersburgwal 48, Kamer E2.04/5 • 1000 BP Amsterdam •

www.skript-ht.nl • info@skript-ht.nl

VAN KING KONG TOT VREEDZAME PLANTENETER

DE GESCHIEDENIS VAN DE GORILLA IN CULTUUR EN WETENSCHAP

Wessel Broekhuis en Adam Zeeman

Weinig diersoorten hebben zolang onder een onterecht imago geleden als de gorilla. Decennialang stond deze vreedzame reus van het Afrikaanse oerwoud als vrouwenverslindend monster te boek. Waar komt het King Kong-cliché vandaan en hoe is de westerse blik op deze mensaap veranderd?

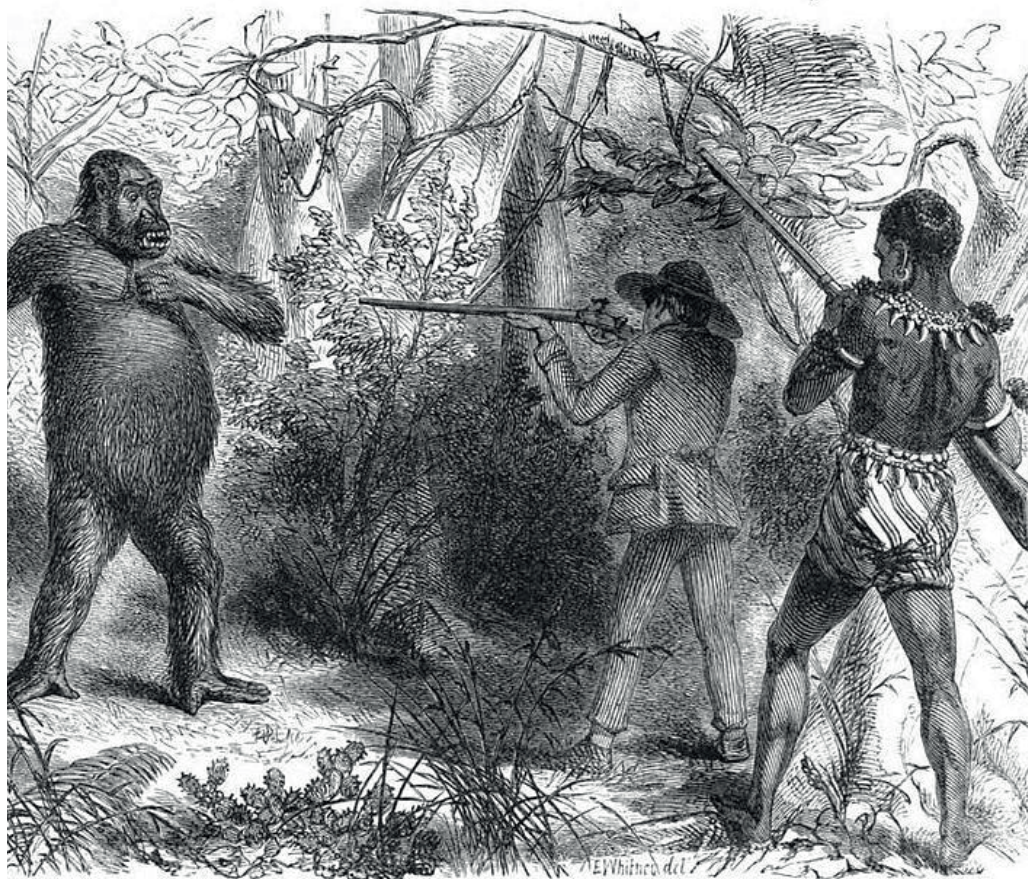
WOESTE MONSTERS EN STERKE VERHALEN

Gorilla's leven diep in de regenwouden van West- en Midden-Afrika. Deze gebieden waren lange tijd slecht toegankelijk voor Europese kolonisten. Vandaar dat de gorilla, in tegenstelling tot andere grote zoogdieren, pas laat werd ontdekt door de westerse wetenschap. En ook na de ontdekking zou het dier nog langdurig mysterieus en onbegrepen blijven.

De vroegst mogelijke verwijzing naar gorilla's is te vinden in het verslag van de ontdekkingsreis die Hanno de Carthager in de vijfde eeuw voor het begin van onze jaartelling langs de westkust van Afrika maakte: '(...) another island, full of savage people, the greater part of whom were women, whose bodies were hairy and whom our interpreters called *Gorillae* (Γόριλλαι)'. Gorilla's leven in haremverband, met een man (zilverrug) aan het hoofd van een groep vrouwtjes en nageslacht, dus het zou kunnen dat Hanno een kolonie gorilla's zag.¹

In de zestiende eeuw was de Britse scheepsman Andrew Batell (1589–1614) jarenlang krijgsgevangene van de Portugezen in Angola. In zijn overleveringen beschrijft hij twee mensachtige monsters die de oerwouden aldaar onveilig maken, *pongo* (naar het Kongolese *mpongi*) en *engeco*. Waarschijnlijk zag hij daar gorilla's en chimpansees en is aan deze eerste indruk de vervormde westerse kijk op de gorilla te danken. Pongo is sinds 1799 overigens de Latijnse naam van de orang-oetan.

De Amerikaanse dokter en missionaris Thomas Staughton Savage (1804–1880) en natuurvorser en anatoom Jeffries Wyman (1814–1874) schreven in 1847 een artikel over het bestaan van een tweede soort mensaap in Afrika naast de reeds bekende chimpansee. Ze noemden het de 'Afrikaanse orang-oetan'. Een schedel, botfragmenten en 'informatie afkomstig van intelligente inboorlingen (...) veelal vermengd met absurde en fantastische verslagen' vormden de basis voor dit vermoeden: Savage en Wyman hadden zelf geen gorilla's gezien. Desondanks wordt een beschrijving van

Afbeelding 1: Illustratie van de eerste ontmoeting tussen de Franse ontdekkingsreiziger Paul Du Chaillu (1831-1903) en een gorilla. *Explorations and adventures in Equatorial Africa*, British original edition, 71.

de uiterlijke kenmerken en leefwijze van de gorilla gegeven die, met de kennis van nu, redelijk accuraat is. Het artikel vermeldt: 'the silly stories about their carrying off women from native towns, and vanquishing elephants, related by voyagers and widely copied into books, are unhesitatingly denied'. Tegelijkertijd stellen de auteurs wel: 'They [de gorilla's] are exceedingly ferocious, and always offensive in their habits (...) they are objects of terror to natives'.²

Het boek dat bepalend zou zijn voor de kennis over de gorilla was *Exploration and Adventures in Equatorial Africa* (1861) van de ontdekkingsreiziger Paul Du Chaillu (1831-1903).³ Hij was de eerste Westerse persoon die, tijdens zijn reizen in Afrika tussen 1856 en 1859, levende gorilla's zag. Du Chaillu stond bekend om zijn charisma en sterke verhalen. In zijn boeken en lezingen omschreef hij de gorilla als een woest monster: het loopt rechtop als een mens, kan geweerlopen ombuigen en vergrijpt zich aan vrouwen. Er was overigens toen al kritiek: Charles Darwin (1809-1882) noemde Du Chaillu een 'old malignant fool'.

Du Chaillu's populaire beschrijvingen leverden een hardnekkig stereotype op. Dode gorilla's die aan musea geleverd werden, werden rechtopstaand en in vervaarlijke houdingen geprepareerd. Ook in het jaarverslag van het Amsterdamse Koninklijk Zoöl-

ogisch Genootschap Natura Artis Magistra van 1859 werd de gorilla afgebeeld op de gebruikelijke angstaanjagende, vervormde manier. Het genootschap, in 1838 opgericht ter bevordering van natuurhistorische kennis, wilde de belangstellenden blijkbaar zo graag inlichten, dat men zich baseerde op de toen beschikbare kennis zonder dat er een gorilla in de diergaarde van het genootschap aanwezig was.⁴ Er was destijds geen wetenschappelijk onderzoek naar levende gorilla's mogelijk dat de negatieve reputatie kon bevestigen of ontkrachten; de mensaap leefde in ondoordringbaar oerwoud en was nog niet aanwezig in dierentuinen.

DE AARD VAN HET BEESTJE

Wetenschappelijke verslaglegging van gorilla's liet op zich wachten tot het einde van de negentiende eeuw. Pionierend onderzoeker Richard Lynch Garner (1848-1920) deed tussen 1892 en 1910 veldwerk en onthulde meer over het leven van de gorilla in de boeken *Gorillas & chimpanzees* (1896) en *Apes and Monkeys: their life and language* (1900). Hij sloot zichzelf op in een kooi in het oerwoud en wachtte tot gorilla's hem naderden, zodat hij ze rustig en veilig kon observeren.⁵ De vermeende bruten maakten hun reputatie niet waar: ze bleken in vreedzame familiegroepen te leven en een voor- namelijk plantaardig dieet te hebben (dit laatste was overigens al eerder beschreven door Du Chaillu).

Natuurvorser en taxidermist Carl Akeley (1864-1926) leerde tijdens zijn reizen in toenmalig Belgisch Congo ook de aard van het beestje kennen. Eerder had hij al gorillahuiden geprepareerd die hem door jagers waren toegezonden, maar nu ging hij zelf naar hun leefgebied. Hij schoot in 1921 meerdere exemplaren om te prepareren voor een diorama in The Hall Of African Mammals in het American Museum of Natural History in New York, maar er ontstond wroeging: 'It took all one's scientific ardour to keep from feeling like a murderer. He was a magnificent creature with the face of an amiable giant.'⁶ Overdonderd als hij was door de gorilla's en hun leefomgeving, schoot hij gorilla's daarna enkel met zijn camera en zette hij zich in voor bewustwording en bescherming. Onder invloed van Akeley verklaarde de Belgische koning Albert I (1875-1934) het Virungagebergte in 1925 tot beschermd gebied (Parc Nacional Albert) waar niet meer op gorilla's gejaagd mocht worden.

In deze periode arriveerden er ook enkele gorilla's in dierentuinen. Met de gebrekkige kennis van toen leefden deze niet lang en de gorilla zou decennialang als moeilijk te verzorgen soort te boek staan. Wel nuanceerden deze mensapen het bestaande beeld. Zo schrijft *De Limburger* bij aankomst van gorillajong Japie in Artis in 1936: 'Jaapje is reeds buitengewoon goede vrienden met z'n oppasser en ook elke andere bezoeker, die zijn verblijf betreedt, wordt met vreugde begroet en vriendelijk, zij het soms wat handtastelijk ontvangen.'⁷ Toch liet zuivering van de reputatie van de gorilla bij het brede publiek nog jaren op zich wachten. In 1936 schrijft *De Telegraaf* ook het volgende over de mensaap:

Gorilla's hebben geen besten naam. Ze zijn afschuwelijk leelijk en ze zijn zoo sterk, zoo geweldig, dat men er vreeselijke dingen van vertelt. "Men" zijn de reizigers door Donker Afrika, die thuis groote verhalen doen, het zijn de inboorlingen uit de streek, waar de laatste gorilla's wonen, alsmede de anderen, die het van hooren zeggen moeten hebben. Het is geen wonder, dat degenen, die een gorilla in het oerwoud ontmoeten, hem voor half mensch, half duivel houden.⁸

Afbeelding 2:

De evolutie van King Kong. Links: een promotie poster voor de originele *King Kong* uit 1933. Rechts: de filmposter voor de *King Kong* remake van 2005. Fay Wray and King Kong in *King Kong* (1933). <http://www.imdb.com/title/tt0024216/mediaviewer/rm3056359424/> (19 oktober 2023) & Andy Serkis and Naomi Watts in *King Kong* (2005). http://www.imdb.com/title/tt0360717/mediaviewer/rm2524386304/?ref_=tt_ov_i (19 oktober 2023)

KING KONG: MONSTER OF ANTIHELD?

In de jaren dertig van de vorige eeuw verscheen één van de invloedrijkste culturele beeltenissen van gorilla's in de westerse media: de film *King Kong* (1933). In de film lijkt de gigantische Kong met zijn monsterachtige kop en rechtopstaande postuur de overtreffende trap van de beschrijvingen van Du Chaillu uit de negentiende eeuw. Tot overmaat van ramp ontvoert de reuzengorilla Ann Darrow, de vrouwelijke hoofdrol in het verhaal.

Desondanks onthult de film ook een glimp van een meer positief en genuanceerd beeld van gorilla's. Het wordt al snel duidelijk dat King Kong affectie voelt voor de door hem ontvoerde Ann. Hij riskeert zijn leven om haar te verdedigen tegen de andere monsters op 'Skull Island'. Kong wordt niet neergezet als een stereotypische antagonist. Sterker nog, de reuzengorilla wordt zelf het slachtoffer van de hebzucht van Carl Denham, de filmregisseur die Kong gevangenneemt om hem als attractie tentoon te stellen in New York. Nadat Kong door vliegtuigen van het Empire State Building af wordt geschoten en zijn dood tegemoet valt, spreekt Denham de beroemde woorden: 'No it wasn't the airplanes, it was beauty killed the beast.'

De rol van Kong als slachtoffer en antiheld komt nog veel duidelijker naar voren in de remake van *King Kong* door Peter Jackson uit 2005. In deze versie lijkt Kong veel sterker op een natuurgetrouwe gorilla. Hij is op de eerste plaats een wild dier en geen sensationeel monster. Er wordt bij de kijker nadrukkelijk meer sympathie

opgewekt voor de reuzengorilla, waardoor zijn dood aan het einde van de film extra tragisch voelt.⁹

GORILLA'S UIT DE MIST

In de decennia tussen de originele King Kong en de versie van Jackson heeft de wetenschap niet stilgestaan. Uitgebreid veldonderzoek in de tweede helft van de twintigste eeuw ontkrachtte mythes over de brute agressie van de gorilla definitief. Aan het hoofd van deze opheldering stond de onvermoeibare Dian Fossey (1932-1985) die vanaf de jaren zestig onderzoek deed naar berggorilla's in Midden-Afrika. Fossey spendeerde bijna twee decennia in de leefomgeving van de gorilla's en kwam regelmatig in nauw contact met de dieren. Het vermeende agressieve gedrag van de gorilla's richting mensen bleef in Fossey's ervaring beperkt tot een aantal dreigingen. In haar beroemde memoires *Gorillas in the Mist* (1983) beschrijft ze de gorilla's als 'gentle giants' en schetst ze de hechte familiebanden, opmerkelijke intelligentie en rijkdom aan unieke persoonlijkheden die typerend zijn voor de diersoort.¹⁰ Naast haar pionierende wetenschappelijke werk heeft Dian Fossey veel betekend voor conservatie van de berggorilla's en hun leefgebied. Hoewel er in de afgelopen jaren ook aandacht is voor haar extreme verweer tegen lokale stropers, valt niet te ontkennen dat het werk en de nalatenschap van Fossey essentieel waren voor de transformatie van de algemene perceptie van gorilla's.¹¹

WILDE DIEREN

Hoe zeer ons beeld van gorilla's door de eeuwen heen ook is veranderd en genuanceerd door de opbouw van wetenschappelijke kennis, we zouden de mist ingaan door te denken dat we deze mensaap volledig hebben doorgrond. Het beruchte incident van 2007 in Diergaarde Blijdorp, waarin zilverrug Bokito uit zijn verblijf ontsnapte en een vrouw aanviel die hem regelmatig bezocht, laat zien hoe gevaarlijk het kan zijn als mensen trachten te weten wat andere dieren denken en voelen. De vloedgolf aan media aandacht die het Bokito-incident opwekte toont ook aan dat er in de eenentwintigste eeuw nog steeds een zekere sensatiezucht heerst rond gorilla's.

Er zijn nog flinke stappen te zetten wat betreft het westerse denkbeeld over gorilla's. Hier zijn echter geen dubieuze ontdekkingsreizen meer voor nodig. Het is nu aan de wetenschap, media, reservaten en moderne dierentuinen om gorilla's weer te geven zoals ze zijn: complexe wezens met hun eigen leefwijze, communicatievormen en belevingswereld. Als we zicht willen houden op een duurzaam samenlevingsverband met de aan ons nauwverwante reuzen moeten we ze de kans geven om op hun eigen manier te leven en de moeite blijven nemen om ze beter te begrijpen.

Wessel Broekhuis (1993) studeerde Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en is gespecialiseerd in de geschiedenis van dierentuinen, natuurhistorische musea en beeldvorming omtrent dieren. Momenteel is Wessel werkzaam voor ARTIS, Het Scheepvaartmuseum en Museum Vrolik.

Adam Zeeman (1998) studeerde Biologie en wetenschapscommunicatie aan de Universiteit van Amsterdam en is gespecialiseerd in ecologie en evolutionaire gedragsbiologie. Momenteel werkt Adam voor ARTIS en de Universiteit van Amsterdam.

Eindnoten

- 1 *The voyage of Hanno*, translated by Thomas Falconer (1797) 13.
- 2 T.S. Savage, en J. Wyman, 'Notice of the external characters and habits of Troglodytes gorilla, a new species of orang from the Gaboon river; osteology of the same', *Boston Journal of Natural History* 5 (1847) 417-443.
- 3 P. B. du Chaillu, *Exploration and adventures in equatorial Africa with accounts of the manners and customs of the people and of the chase of the gorilla, crocodile, leopard, elephant, hippopotamus and other animals, with map and illustrations* (1861).
- 4 Westerman, G.F. ed., *Jaarboekje van het koninklijk zoölogisch genootschap Natura Artis Magistra* (Amsterdam 1859).
- 5 R. L. Garner, 'What I expect to do in Africa', *The North American review* 154 (1892) 713-718.
- 6 Carl Akeley, *In Brightest Africa*, 229-30 (1923).
- 7 De Limburger, 07-06-1936.
- 8 De Telegraaf, 07-03-1936.
- 9 Natalie Gilbert, 'King Kong: The effects of film, imagery and literature on perceptions of gorillas'. Maart 2010. www.academia.edu/233934/King_Kong_The_effects_of_film_imagery_and_literature_on_perceptions_of_gorillas (3 september 2023).
- 10 Dian Fossey, *Gorillas in the mist* (Boston 1983).